

“Melekleri Aşma ya da Hayvanlardan Aşağı Düşme Kıskaçındaki” İnsan

İnsan nedir, mahiyeti nasıldır, maksadı ne olmalıdır? Bu soru, körpecik bir dimağda merak sadedindedir. Akıl, kemal kazandıkça derinleşir, rüştüne ermiş bir insan aklının ise en temel sorusu haline gelir. Bu soru hemen cevap bekler, geciktirilemez ve asla geçiştirilemez. Çünkü her insan için en değerli olan şey, kendi varlığıdır; yok sayılmaya katlanamaz. Ebedi bir yokluğu, anlamsızlığı insan ruhu kaldırmaz. Hiçbir insan sonsuz bir yalnızlığa tahammül edemez. Ve her insan anlamlı olmak ister; hiçbir değeri tanımama, değerli olmaya güç yetirememiş olmanın bir telafisi; insanın bir duygusunun diğer duygusundan bir intikam alma girişimidir. Ya da insan aklı, “sen varsan ölüm yok, ölüm varsa sen yoksun” diye bir cerbezeyle ruhunun en derin noktalarında yankılanan sesi susturmaya çalışır. İyi de, ben varsam, nasıl düşünmeyeceğim? Hülasa, her düşünce, her din, her ahlak sistemi, her insan “kimsin, necisin, nereye gidiyorsun” sorusuna kendince bir cevap üretir. Yaşamın kendisi budur. Sesli olarak ifade edilsin veya edilmesin, insan sürekli tercih yapmakta ve tercihlerini bir gerekçeye bağlamaktadır. İnsan temaşa eden bir varlık olduğu kadar, “ameli” bir varlıktır. İnsan kendisini ve çevresini bir amel (iş) ile değiştirir. Ne var ki, her insan akli bir noktadan sonra şu soruyla karşı karşıya kalır: “Bütün bunlar niye?” Kur’an-ı Kerim ve onun bu asırdaki en parlak tefsiri olan Risale-i Nur ışığında bu sorulara yaklaştığımızda, aklımızın nurlandığı kalbimizin açıldığı ölçüde, insanın anlam haritasını keşfetme imkanına kavuşabiliriz.

İnsanın fitratı meselesinden başlamak gerekirse, yaratılmışlarda sadece insan ahlaki fail olabilir. Bu düşünce bizi insanın fitratını incelemeye götürür. İnsanın fitratı meselesi en başta ahlaki değerlendirme bakımından önem arz etmektedir. İnsan, fitratı itibarıyla nasıl bir mahiyet arz eder? İnsan nasıl bir varlıktır? Hıristiyanlıkta (ya da Hıristiyan inancında) insan “ilk günah” anlayışına bağlı olarak “düşmüş” bir varlıktır. İslam dini, “ilk günah” (pechee original) fikrine muhaliftir.

Kur’an’da açık bir şekilde “bir kimsenin başka birinin günahından sorumlu olmadığı” (Enam:6; İsra:17) belirtilmektedir. Aslında, Kur’an, insanın ahlaken hem iyiliğe hem de kötülüğe meyyal yaratıldığını (nötr bir fitrat taşıdığını) ama, yaratılıştaki hayır esas alındığından insanı “ideal” olarak tanımlamaktadır. Ama; onun cahil, nankör olabileceğini de belirtmektedir. İnsanın bu çift yöne meyyalliği çoğu zaman, ayetlerde ardarda zikredilmekte, şayet bu nokta anlaşılabilirse sanki bir çelişki varmış gibi bazı insanları tereddüde sevk etmektedir. Gerçekten, Kur’an-ı Kerim’in bir ayetinde insanın “ahsen-i takvim” üzerine yaratıldığı anlatılırken hemen ardındaki ayette aynı insanın “esfel-i safilin”e (aşağıların aşağısına) düşeceğine işaret edilmektedir. Eşyanın isimlerini bilerek, meleklerle “subhaneke la ilme lena illa ma allemtena” dedirten aynı insan, bir başka ayette “zalümen cehula” olarak da tavsif edilmektedir. Bir ayette, “Leyse li’l insanu illa ma sa’a”: (insan için yalnız çalıştığı vardır) (Necm:39) denilerek çalışma teşvik edilirken; başka bir ayette (mealen): “O gün ne mal ve ne de evlattan fayda vardır, ancak temiz bir kalp müstesna” (Şuara: 89) denilmektedir.

Duygularına bir sınır konulmayan insandan “sırat-ı müstakim” üzerine olması istenmektedir. Sırat-ı müstakim (dosdoğru

yol) bu yüzden “bıçak sırtı” bir dengedir. İşte Kur’an-ı Kerim, insanı bu zor dengede tutacak ikaz ve uyarıları sık sık tekrarlamaktadır. Bu hikmet anlaşılmadığından, pek çok yerli düşünür ve pek çok müsteşrik Kur’an’ın insan için net bir tablo orta koymadığını düşünürler. Ancak ve ancak sathi bir nazar, insanı böyle bir sonuca götürebilir. Peki, insanın doğası “net bir tablo” arz ediyor mu? Elbette ki hayır. O halde Kur’an’ın yukarıda değindiğimiz tergib-terhib (teşvik-ikaz) metodu mahza hikmettir.

İnsan, hayvanla melek arasında orta bir mertebede yaratılmıştır. Kaba hayvanı içgüdülerle meleki temayüller sürekli çatışma, yarışma halindedir. İnsanın fiziksel-ruhsal mevcudiyeti bitkisel özellikler, hayvani nitelikler ve meleki hasletler arasında bölünmüştür. İnsan beslenmesi ve üremesi bakımından bitkiyi, his ve hareket etmesi bakımından hayvanı, şükür ve hamdiyle da melekleri andırır. Bütün bunların ötesinde ve üzerinde insanın asıl hususiyeti ve yaratılış sebebi akıl ve hakikatleri idrak gücüdür. Şükür, tefekkür, ahlaki yaşam olmadığı takdirde insan hayvan düzeyine iner; hatta daha aşağılara. Çünkü akıl sermayesine sahip insan kaba iç-güdülere sahip hayvan misali “bu dünyaya niçin geldiği, ne yapacağını, vazifesinin ne olduğunu” bilmiyorsa büyük bir sermayeyi tabiri caizse hovardaca kullanarak batırıp iflas etmiş olmaktadır. Hayvan için ne böyle bir problem ve ne de böyle bir kayıp vardır. Zira-akıl gibi-bir sermayeye sahip olmadığından, kaybedecek fazla bir şeyi olmamaktadır. Demek oluyor ki, ibadet, şükür ve “ahlaki hayat” insanının hayvanilikten kurtulma reçeteleridir.

Teknik bilgiye dayalı bir maharetle havada uçsa da kuşlar kadar süzulemeyen, denizlerin altına dalsa da balıklar kadar mukavemet gösteremeyen insan oğlunun, hayvanları ancak meleki duyguları ve özellikleriyle geçme şansı vardır. Bal yapma kabiliyeti sineklerden bir türü “arı”; türlü nağmelerle şakıma, kuşlardan bir türü “bülbul” derecesine yükselttiği gibi, arının yaptığı balı tefekkür eyleme ya da bu harika gıdayı yedikten sonra şükretme insanlardan bir insanı mümin kıymetine yükselmektedir. Bu kıymet silsilesi menfi olarak düşünülürse; şükretmeyen bir insan bir arıdan, faraza bal yapmayan bir arı da bir sinekten kıymetçe daha aşağı düzeydedir. Kıymetin tüketmeyle orantılı olmadığını izaha gerek yoktur. Hayvanların pek çoğu insandan daha fazla bir miktarı istihlak ederler. Kaldı ki, Bediüzzaman’ın da belirttiği gibi, insanının akli dünün elemelerini ve yarının endişelerini bugüne taşıyarak insanın halihazırdaki lezzetine zehir katmaktadır. Bediüzzaman, insan psikolojisinin içine girdiği bu girdabı Mesnevi-i Nuriye’de şöyle deşifre etmektedir : “Aya görmüyor musun ki, bir adamın cüz’i bir emirden meyus olması ve vehmi bir emelden ümidi kesilmesi ve ehemmiyetsiz bir işten inkisar-ı hayale uğraması sebebiyle tatlı hayaller ona acılaşıyor, şirin vaziyetler onu tazip ediyor, dünya ona dar geliyor, zindan oluyor.” (Mesnevi-i Nuriye, s. 29) Üstelik, büyük işler başarmak için yaratılan, kendisine akıl gibi bir “nur” verilerek dünyaya gönderilen insanın ömrü pek çok hayvaninkinden daha azdır. Ne garip tecelli değil mi? İnsan dünyaya bir kez gelmektedir, yaratanına “tek perdelik” bir hayat sunacaktır. Şu halde hakikat tektir: “İnsanın hayatı ancak dosdoğru yaşamaya yetecek kadardır.”

Meselenin bir de esma boyutu var. İnsandan gayrı varlıklar derece derece esmaya ayna olurlar ama hiçbir zaman-tabir yerindeyse-“aynaya bakma”(Allah’ın isimlerini temaşa) şansları yoktur. İnsan hem esmaya mazhar (parlak bir ayna) hem de şu kitab-ı kebir-i kainattaki çeşitli aynalarda yansıyan Allah’ın isimlerinin okuyucusudur/okuyucusu olmak durumundadır. Yoksa, yaşamak için tüketmek durumunda olan insan asgari düzeyde tüketse, yese-içse bile yine de esmanın tecellisinin devamı bakımından bir nispetsizlik doğacaktır. Şöyle bir örnek aydınlatıcı olacaktır. Mesela, mugaddi bir gıda olan bir petek balda ve körpecik bir kuzuda Cenab-ı Allah’ın çeşitli isimleri tecelli etmektedir. Bal tüketilmedikçe, kuzu kesilmediği müddetçe, esmanın muhteşem parlıtısı devam etmektedir. Cenab-ı Allah, insana ancak şükür karşılığında kendi isimlerinin tecellilerine son verme yetkisini, imtiyazını vermektedir. Tabiri caizse, denklemin bir tarafında esmanın tecellisi, diğer tarafta tefekkür ve şükür vardır. Mesela, arının yaptığı balı yiyen, körpecik bir kuzuyu kesen insan, esmanın bunlar üzerindeki tecellisine de son vermektedir. Yani denklemin bir tarafı eksilmektedir. Şayet; alırken, satarken, yerken, içerken Allah’ın adı anılmazsa, bunlar üzerinde hakkıyla tefekkür yapıp, şükredilmezse-tabiri caizse-kainattaki külli mana/anlam dengesi bozulmaktadır. Şu halde insan, en az tecellisine son verdiği isimler keyfiyetinde külli bir şükürde bulunmalıdır ki, denge eşitlenmiş olsun. Bilindiği gibi “küfür” kelime anlamıyla örtmek, görmemek, perdelemek demektir. Küfran-ı nimet eden bir insan, Allah’ın isimlerinin tecellisini görmezlikten gelmekte, diğer yandan yaşamı boyunca sürekli olarak çevresindeki eşyayı tasarruf etme mecburiyetiyle-adete yok ettiği esma cilvesi kadar-bir cinayet işlemektedir.

İnsana, akıl verilmiştir. Sanki insan, en başta aklını ve sair cihazatını ariyeten (ödünç olarak) Allah’tan almakta, bunları

şükür ve ahlaki bir hayat yolunda kullanarak büyük bir kâr elde etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde kulun yapacağı eylemlerin karşılığı ticari bir faaliyet teşbihiyle anlatılmaktadır. (İslamiyet'in ticari faaliyeti kötöleyerek Müslümanları geri bıraktığı iddiasında bulunanlar, Kur'an'ı bir de bu gözle okusalar, herhalde, kanaatlerini çabucak değiştirirlerdi; Montesquieu'den beri gelen bu olumsuz rivayeti sorgulama cesaretleri varsa tabii!) Mal ve nefsinin Allah'a satmak, karşılığında büyük bir kâr getirecektir (Cehennem azabından halas olma). Ticaretin her türlüşüne kafasının yattığını iddia edenlerin-ve tabii ki hepimizin-böyle bir ticaretle ilgisi ne kadardır acaba? Kur'an-ı Kerim, insanı ticaret-i azimeye teşvik ediyor: "Gul hel edüllüküm ala ticaretin tunciküm min azabın elim." Meali şerifi: "De ki, sizi büyük bir azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi?" Küçük (dünyevi) bir sermaye ziyana uğramasın diye, kendi çağımızda ince ince ihtimalleri düşünüp sıkı bir risk yönetimine gidiliyor da, nedense daha büyük kazanç/kayıp ihtimallerinin getirdiği risklere karşı kayıtsız kalınıyor. Bilhassa şu çağda, adeta sivri sinek ısırması riskine karşı bütün önlemler alınırken, alma telaşına düşülürken, en yakın "dairede" yılanların varlığı unutuluyor, onlar tarafından ısırılma ihtimali göz ardı ediliyor. Hasılı, şu kısacık ömürde her çeşit risk hesabı yapılıyor da, genellikle ebedi hayatı kaybettirecek riskler üzerinde düşünülüyor. Bir kelimayı kibarda açıklanan böyle bir risk ikazından-ve tabii ki karşılığında kazançtan-bu asrın insanının nasibi pek azdır. Söz konusu kelimayı kibar, insanın bütün benliğini sarsacak kadar mana yüklüdür: "Accilu't tevbete kable'l-mevt ve accilu's-salate kable'l-fevt (vakit geçmeden namaz kılın, ölüm gelmeden tevbe edin.)" II. Dünya Savaşı'nın hararetlendiği dönemlerde camiye cemaati terk edip radyo başına koşanların, Bediüzzaman'a gelip: "Bundan daha büyük bir hakikat mi var?" diye sormaları karşısında onun verdiği cevap manidardır: "Evet, bu Cihan Harbinden daha büyük bir hadise ve bu zemin yüzündeki hakimiyet-i amme davasından daha ehemmiyetli bir dava, herkesin ve bilhassa Müslümanların başına öyle bir hadise ve öyle bir dava açılmış ki, her adam, eğer Alman ve İngiliz kadar kuvveti ve serveti olsa ve akli da varsa o tek[biricik] davayı kazanmak için verecek." (Asa-yı Musa, s. 20)

Diğer canlılar, adeta bir saat gibi, yaratıcıları tarafından kurulup dünyaya gönderildiklerinden, onlar için ahlaki yaşam (mesuliyeti) yoktur. Biyolojik olarak hayvan ve bitkilerle, ruh ve irade sahibi olmak cihetiyle de meleklerle ortak özellikler taşıyan insan, akıl gibi ilginç bir hasse sahibidir. İnsan; aklını kullanarak hayvani meyillerini, kaba içgüdülerini, ihtiraslarını, öfkelerini bastırarak hayvani bir varlık olmanın ötesine geçerken, meleklerle de üstünlük sağlar. Çünkü ne hayvanların ne de meleklerin tercih yapma kabiliyetleri/hürriyetleri vardır; hayvanlar kaba iç-güdülere (insiyaklara) sahip olmalarına rağmen; bunu fark edecek akla, melekler ise ruha sahip olmalarına rağmen, üzerinde tercih yapabilecekleri meyillere sahip değillerdir. Şu halde, ezeli mukadderat, biyolojik olarak hayvan olan insanı şuura bağlı bilgi ve bilgiye bağlı amel yapma imtihanına sokuyor. Bu bakımdan, insan olma (ahlaklılık) hayvanilik sürecinden kurtulma demektir; meleklerle insanın ayrıca yarışmasına gerek yoktur. Hürriyetini, ahlaki bir yaşam elde etme yolunda kullanan ve eylemlerini bu yolda seferber eden bir insan, derece derece, hayvanilikten sıyrılırken eş-anlı olarak, melekleri geç(ebil)mektedir. Diğer bir deyişle insanın, hayvan ve melek arası bir mevkiye kalması söz konusu olamaz.

İnsan, yaşadığı müddetçe, ister istemez çeşitli fiiller gerçekleştirdiğine göre, an be an, davranışlarıyla ya hayvaniyeti ya da melekliyeti tercih etmiş olmaktadır. Bu anlamda insan, tercihleriyle kendini yeniden inşa etmektedir (insanın, bu duruma, "ikinci kez yaratılma" diyese geliyor...). Allah (c.c.) bir eylemi yaratmada diğer bütün varlıklar arasında sadece insanın tercihine kıymet vermekte-insanın halife-i arz olmasının bir manası bel ki de budur-ve bu tercihi mükafat ya da cezanın mesnedi/ölçüsü olarak tayin etmektedir. Allah'tan (c.c.) sonra kendisinin farkında olan ikinci hür, dolayısıyla ikinci irade sahibi insanoğlunun kurtuluş çabası-tabiri caiz ise, ikinci yaratılış-kendi "ellerine" tevdi ediliyor. Doğru düşünüp ve doğru yaşamak demek olan ahlaki yaşam, insanın elindedir. Üzerinde iyice düşünüldüğünde, nihai olarak, fiilin yaratılmasında insanın dahlinin, istemek ve talep etmek, yönelmek olduğu anlaşılabilir. İnsanın eylemini manalandıran öz, onu belli bir şuurla yapmış olmaktadır. Şu halde eylem kadar, hatta ondan daha önemli olan, eyleme uyanık bir bilinçle yönelmek ve niyet etmektir. Bundandır ki, Ancak niyet edilen açıklık "oruç" kıymeti kazanmakta ve ancak niyet edilen eğilip-kalkmalar namaz sayılmaktadır. Dünün muhasebesi ve yarının endişesini taşıyan, ömrü pek çok hayvanın yaşamından daha kısa olan insan, en başta doğru eylemle mükelleftir. Ne var ki, insan, eylemlerinin sonucundan hiçbir vakit kesin olarak emin değildir. Bir çok durumda, ne yapılan yanlışlarını tashih etmek ve ne de çok kısa vadeyi içerse bile, yapmak istediklerini ifa edecek kadar bir ömre sahiptir insan.

Bediüzzaman, "niyet" ve "nazar"a (tefekkür) özel bir önem atfetmektedir. O kadar ki, Bediüzzaman'ın, "kırk senelik ömrümde, otuz senelik tahsilimde" öğrendim dediği dört kelimedenden ikisi niyet ve nazardır. Diğerleri de bunları destekleyen, genişleten kelime ve manalardır; ki, bunlar, "mana-yı harfi" ve "mana-yı ismi" dir. (Mesnevi-i Nuriye, s. 45.)